

Kirjailijan ja kääntäjän duetto

HILKKA PEKKANEN

Väitöksenalkajaisitelmä 20. maaliskuuta 2010 Helsingin yliopistossa

Suomennetun romaanin lukija saattaa ajatella, että kaikki kääntäjät kääntävät aina samalla tavalla ja että tietyn tekstin suomennos on kääntäjistä riippumatta aina samanlainen. Kaunokirjallisuuden suomentajana toimiessani ja erityisesti kaunokirjallisuuden suomentamista opettaessani olen kuitenkin todennut, että suomentajien välillä on suuriakin yksilöllisiä eroja. Tämä havainto sai minut miettimään, miten kääntäjän tyyli näkyy käänösromaaneissa ja miten sitä voisi kuvata, ja nämä pohdinnat johdattivat minut tutkimukseni aiheeseen.

Otsikon ilmaus ”kirjailijan ja kääntäjän duetto” kuvaa alkuteoksen kirjoittajan ja kääntäjän suhdetta, sillä suomennetussa tekstissä kuuluu tavallaan sekä lähtötekstin kirjoittajan että sen suomentajan ääni yhtä aikaa, ja suomennettu romaani on heidän yhteinen aikaansaannoksensa.

Olen lähestynyt kääntäjän tyyliä käännessiirtymien kautta, joista käytetään englanninkielistä nimitystä *translation shift*. Tällainen siirtymä on jonkinlainen muutos tai muunnos, joka tapahtuu, kun tekstin kieli vaihdetaan toiseksi. Kaikkea ei ilmaista eikä voikaan ilmaista täsmälleen samalla tavalla toisessa, rakenteeltaan ehkä hyvinkin erilaisessa kielessä tai toisen, taustaltaan erilaisen kulttuurin puitteissa.

Joskus siirtymä on välttämätön. Esimerkiksi rakennetta *a girl with blue eyes* emme voi siirtää sellaisenaan suomen kielelle. Kääntäjä tarvitsee avukseen siirtymää. Hän suomentaa: *sinisilmäinen tyttö*. Prepositioilmaus korvataan näin sanan eteen liitettävällä adjektiivilla. Tämän voisi ilmaista myös toisin: *tyttö, jolla on siniset silmät*.

Jos suomentajalla olisi valittavanaan vain yksi suomen kielen järjestelmään sopiva käänösratkaisu, eri kääntäjien suomennokset olisivat samanlaisia. Kun valittavana on kaksi tai useampia vaihtoehtoja, yksi kääntäjä valitsee yhden, toinen toisen ja kolmas ehkä kolmannen vaihtoehdon.

Esimerkkitapauksessamme kääntäjällä on kaksi luontevaa vaihtoehtoa: lyhyempi ja pitempi käänösratkaisu. Jos kääntäjä valitsee pitemmän vaihtoehdon (*tytön, jolla on siniset silmät*), valittu rakenne on lähtötekstin ilmaisua muodollisesti pitempi, toisin

sanoen siinä on enemmän sanoja, ja lähtötekstin prepositioilmausta vastaa relatiivinen sivulause. Ilmauksen sisällössä ei kuitenkaan tapahdu muutoksia – silmät pysyvät sinisinä. Tällainen valinta saattaa olla tiedostettu ja harkittu, mutta toisinaan kääntäjä saattaa huomaamattaan suosia jotakin tiettyä siirtymätyyppiä.

Mainitussa esimerkissä muuttuu siis vain ilmaisun muoto, ei sen välittämä tieto. Jos suomentaja useissa vastaavanlaisissa tilanteissa valitsee toistuvasti pitemmän ja väljemmän vaihtoehdon, hänen romaanisuomennoksensa kokonaisuus muodostuu hiukan toisenlaiseksi kuin sellaisen kääntäjän, joka valitsee toistuvasti lyhyemmän vaihtoehdon.

Toisenlaisiakin siirtymiä voi syntyä. Tutkimusmateriaalin lähtötekstissä esiintyy esimerkiksi lause *he saw her approach him*, jonka kääntäjä on siirtänyt muotoon *tyttö tuli lähemmäksi*. Tässä esimerkissä muuttuu muikin kuin ulkonainen kieliasu: suomennettu teksti ei enää ilmaise yhtä selvästi, että tytön tuloa katsotaan havainnoivan miehen näkökulmasta. Jos suomentaja jättää toistuvasti kääntämättä vaikkapa tällaisen näkökulman määrittämiseen liittyvän ilmauksen, hänen romaanisuomennoksensa näkökulma muodostuu erilaiseksi kuin sellaisen kääntäjän, joka säilyttää näkökulmaa painottavat elementit.

Mainitsemani siirtymät ovat vain yksittäisiä esimerkkejä. Siirtymiä on hyvin monenlaisia, ja niitä tapahtuu monella eri tasolla: virkkeiden, lauseiden ja yksittäisten ilmaisujen tasolla. Tutkimuksessani lähdin tutkimaan julkaistuja romaanisuomennoksia nähdäkseni, millaisia siirtymiä suomenosprosessissa on tapahtunut. Halusin myös selvittää, onko siirtymien käytössä mahdollista löytää eroja eri suomentajien välillä ja onko mahdollista luonnehtia suomentajien tyyliä heille ominaisten siirtymävalintojen avulla. Oletin, että yksittäinen kääntäjä saattaisi tehdä samantyyppisiä valintoja kautta koko romaanikäännöksen. Jos kääntäjän tekstissä esiintyisi selvästi enemmän sellaisia valintoja kuin toisen, saman kirjailijan tekstiä kääntävän suomentajan tekstissä, tällainen taipumus voitaisiin katsoa tälle kääntäjälle ominaiseksi tyylipiirteeksi.

Tutkimuksessa tarkastelin lisäksi siirtymiin perustuvan menetelmän soveltuvuutta kääntäjän tyylin mahdollisimman kokonaisvaltaiseen kuvaamiseen. Menetelmäni perustui lähtötekstin ja kohdetekstin kerrontajaksojen muodollisten kielenpiirteiden vertailuun. Vertailun avulla identifioin ensin siirtymät, joissa kääntäjällä oli ollut valittavana useita käännostratkaisuja, ja luokittelin ne ryhmiin samankaltaisuuden perusteella.

Kun havaittujen siirtymien päätyypit olivat selvillä, valitsin kunkin suomentajan osalta lähempään analyysiin sellaiset siirtymät, joita kukin suomentaja useimmin käytti. Tässä syventävässä analyysivaiheessa paneuduin myös konteksti- ja sisältökysymyksiin. Tutkimusmateriaalina käytin seuraavia englanninkielisiä teoksia ja niiden suomennoksia:

Taulukko 1.
Aineisto.

James Joyce	<i>Dubliners</i> (1914)	Pentti Saarikoski	<i>Dublinilaisia</i> (1965)
	<i>A Portrait of the Artist as a Young Man</i> (1916)	Alex Matson	<i>Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta</i> (1964)
Ernest Hemingway	<i>The Sun Also Rises</i> (1926)	Jouko Linturi	<i>Ja aurinko nousee</i> (1954)
	<i>A Farewell to Arms</i> (1929)	Hugo L. Mäkinen	<i>Jäähyväiset aseille</i> (1946)

Pääaineisto käsitti siis kaksi Joycen teosta, jotka ilmestyivät kahden vuoden välein, 1914 ja 1916, ja suomennokset vastaavasti vuosina 1964 ja 1965, ja kaksi Hemingwayn teosta, jotka ilmestyivät kolmen vuoden välein, 1926 ja 1929, ja suomennokset vastaavasti vuosina 1946 ja 1954.

Koska lähtötekstin ja kohdetekstin vertailu tapahtui manuaalisesti, en analysoinut teoksia kokonaisuudessaan, vaan valitsin kustakin teoksesta analysoitavaksi noin kolmenkymmenen sivun mittaisen kerrontanäytteen. Repliikit rajasin tutkimuksen ulkopuolelle, koska niiden tyyllinen käsittely eroaa kerronnasta niin suuresti. Näytteen edustavuuden puolesta puhuu se, että jokainen näyte koostui teoksen alusta, keskikohdasta ja lopusta otetuista kymmenen sivun jaksoista, joiden keskinäinen vertailu osoitti kääntäjän tyylin säilyvän suhteellisen yhdenmukaisena alusta loppuun.

Jo siirtymien kokonaismäärässä tuli näkyviin selviä eroja tutkittujen suomentajien välillä. Mainitun kolmenkymmenen sivun mittaisen näytteen aikana määrät vaihtelivat muutamasta sadasta tuhanteenneljänsataan. Myös selviä siirtymätyyppejä nousi esiin: esimerkiksi sellaiset siirtymät, joissa ilmaisu avartui, koska sanoja tuli lisää, ja vastaavasti sellaiset, joissa ilmaisu niukentui, koska sanojen määrä väheni. Eri elementtien esittämisjärjestyksessä tapahtuvat muutokset muodostivat oman kategoriansa. Harvemmin esiintyvät siirtymät ryhmittelin alustavasti sekalaisten kategoriaan.

Ensi vaiheessa kirjasin siis ainoastaan kielen muodollisessa asussa tapahtuneet siirtymät. Sisällölliset muutokset jätin siinä vaiheessa vielä syrjään. Lisää yksilöllisiä eroja ilmeni kääntäjien välillä, kun analysoin näitä pääryhmiä tarkemmin ja otin myös sisällölliset näkökohdat huomioon. Esimerkiksi ilmaisua avartavia siirtymiä oli kahden tyyppisiä: sellaisia, joissa ilmaisun välittämässä sisältöaineiksessa ei näyttänyt tapahtuvan muutosta, ja sellaisia, joissa sisältö muuttui jotenkin – se esimerkiksi täsmentyi tai selveni. Sisällön muutoksia tarkastelin edelleen yksityiskohtaisemmin määriteltyinä alaryhminä. Vastaava ilmiö oli havaittavissa ilmaisun niukentumisessa: sisällössä ei tapahtunut muutosta, tai vaihtoehtoisesti jokin sävy tai näkökohta jäi ilmaisematta. Sekalaisten siirtymien kategoriasta nousi tarkemmassa analyysissä esiin joitakin uusia alakategorioita, kiintoisimpana toiston väheneminen.

Osoittautui tärkeäksi tehdä ero toisaalta muodollisen vastaavuuden ja muodollisen siirtymän ja toisaalta sisällöllisen vastaavuuden ja sisällöllisen siirtymän välille. Ei pidä myöskään unohtaa, että silloinkin, kun näyttää siltä, ettei siirtymää tapahdu ja

ettei mikään muutu siirryttäessä lähtötekstistä kohdetekstiin, saattaa lähtötekstiä vastaavalla elementillä olla kohdetekstin viitekehyksessä ja kieli- ja kulttuuriympäristössä erilainen vaikutus kuin lähtötekstin vastaavassa kontekstissa. Näitä siirtymiä en kuitenkaan tutkimuksessani käsitellyt.

Tutkin kahden eri kääntäjän saman kirjailijan teoksista tekemiä käännöksiä nähdäkseni, onko kääntäjien siirtymäkäyttäytymisessä eroja. Oli kiinnostavaa havaita, että saman kirjailijan tuotantoa kääntäneet suomentajat, esimerkiksi Joycea kääntäneet Saarikoski ja Matson, eroavat tyylipiirteiltään toisistaan selvästi, kun taas Hemingwayn kääntäjä Mäkinen on tyylipiirteiltään huomattavasti lähempänä Saarikoskea kuin saman kirjailijan tekstiä kääntänyttä Linturia.

Toisistaan ajallisesti kauimpana olevat käännökset – Pentti Saarikosken *Dublinilaisia* ja Hugo Mäkisen *Jäähvyäiset aseille* – ovat tyyllisesti lähellä toisiaan, kun taas Joycea kääntäneellä Matsonilla ja Hemingwayta kääntäneellä Linturilla on yhteisiä siirtymäpiirteitä. Tämä havainto viittaa siihen, että kirjailijan tyylin tai ajan hengen vaikutus ei ole yhtä voimakas kuin kääntäjän ominaistyyli.

Tutkimuksessani pyrin selvittämään myös, vaihtelee ko suomentajan tyyli kirjailijan mukaan vai säilyvätkö suomentajan ominaispiirteet silloinkin, kun hän suomentaa toisen kirjailijan tuotantoa, ja vertasin kolmen kääntäjän suomennoksia kahden eri kirjailijan teoksista:

Taulukko 2.
Lisäaineisto.

Pentti Saarikoski	James Joyce: <i>Dubliners</i> (1914) Saul Bellow: <i>Herzog</i> (1963)	<i>Dublinilaisia</i> (1965) <i>Herzog</i> (1965)
Alex Matson	James Joyce: <i>A Portrait of the Artist as a Young Man</i> (1916) John Steinbeck: <i>The Pearl</i> (1947)	<i>Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta</i> (1964) <i>Helmi</i> (1962)
Jouko Linturi	Ernest Hemingway: <i>The Sun Also Rises</i> (1926) Graham Greene: <i>The Quiet American</i> (1955)	<i>Ja aurinko nousee</i> (1954) <i>Hiljainen amerikkalainen</i> (1957)

Tarkastelu osoitti, että tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa määritetyt kääntäjien ominaispiirteet säilyivät jotakuinkin selvästi myös heidän kääntämässään toisen kirjailijan teoksissa.

Näin sain vastaukset tutkimuskysymyksiini. Sain selville, millaisia siirtymiä suomenprosessissa oli tapahtunut ja miten niitä saattoi ryhmitellä kategorioiksi. Tutkimuksen perusteella totesin myös, että eri suomentajien välillä oli mahdollista löytää yksilöllisiä kääntämistyyliin liittyviä eroja. Kääntäjien tyyliä saattoi selvästi luonnehtia heille ominaisten siirtymävalintojen avulla, ja heille oli mahdollista luoda tyypillisten piirteiden muodostama kääntäjäprofiili.

Yksittäisistä valinnoista kokonaistyyliin

Tutkimusta aloittaessani esitin vielä yhden kysymyksen: Millaisia yhteyksiä toistuvilla yksittäisillä siirtymävalinnoilla on kaunokirjallisen teoksen kokonaisuutena antamaan vaikutelmaan? Tällaisten yhteyksien selvittämiseksi turvauduin kirjallisuustieteen ja erityisesti narratologian käsitteisiin, joista valitsin käännostekstin analysoimiseen soveltuvia *tyylitekijöitä*. Nämä *tyylitekijät* muodostavat tavallaan väliportaan yksittäisten käännossiirtymien ja tekstin kokonaisvaikutelman välille.

Edellä annoin esimerkin näkökulman muutoksesta, joka tapahtuu, kun suomentaja päättää jättää kääntämättä näkökulmaa painottavan ilmauksen *he saw*. Näkökulma onkin sellainen *tyylitekijä*, joka muodostuu yksittäisistä käännoervalinnoista. Vastaavannalaisia tekijöitä ovat kertojan tai havainnoivan romaanihenkilön asenne kerrottavaan sisältöön ja se, mihin kerronnan päähuomio tai pääpaino kohdistuu. Näistä *tyylitekijöistä* käytin tutkimuksessani yhteisnimitystä *fokalisointi*. *Fokalisointi* vaikuttaa siihen, missä valossa kaunokirjallisen teoksen sisältö lukijan eteen avautuu ja miten tunnepitoisesti tai etäisesti lukija sisällön kokee. Jos esimerkiksi tällainen näkökulmaan liittyvä siirtymä toistuu kautta koko kaunokirjallisen teoksen, voidaan puhua *fokalisointi* muutoksesta, joka näkyy teoksen kokonaisvaikutelmassa.

Muista kokonaisvaikutelmaa rakentavista *tyylitekijöistä* voisi mainita sen, kuinka paljon ja kuinka täsmällistä tietoa annetaan. Käännossiirtymän seurauksena käännetty teksti voi esimerkiksi ilmaista jonkin asian täsmällisemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin lähtöteksti, tai toisaalta käännoös voi olla ilmaisultaan yleisluontoisempi ja suurpiirteisempi. Ilmaistun tiedon täsmällisyys vaikuttaa myös sen painoarvoon tekstissä suhteessa muihin ilmaistuihin tietoihin.

Asioiden esittämisjärjestys on olennainen *tyylitekijä* romaanin tapahtumien kuvauksessa ja koko fiktiivisen maailman rakentamisessa. Järjestyksen avulla voidaan painottaa jotakin elementtiä tai asiaa ja nostaa se esille muita selvemmin. Esittämisjärjestys voi myös noudatella kerronnan näkökulmaa, toisin sanoen, kerronta voi edetä katseen liikkeen mukaisesti tai *fokalisoidun* henkilöhahmon eteenpäin siirtymisen myötä.

Tärkeä *tyylitekijä* on myös kerronnan rytmi. Se voi toimia sekä painottavana että tunnelmaa luovana tehokeinona, tai se saattaa vaikuttaa virkkeen tasapainoon. Kaikki nämä *tyylitekijät* – näkökulma, asenne, kertojan etäisyys lukijasta, tunneväri ja painotukset; tiedon määrä ja täsmällisyys; esittämisjärjestys ja rytmi – vaikuttavat yhtäaikaan ja yhdessä. Ne limittyvät toisiinsa. Tavallaan ne ovat *kanavia*, joiden kautta yksittäiset käännoervalinnat rakentavat romaanin kokonaistyyliin. Tutkimalla toistuvia siirtymiä tällaisten *tyylitekijöiden* valossa on mahdollista jäljittää kääntäjän valintojen teoksen yleisvaikutelmaan jättämä jälki.

Metodin käyttökelpoisuus

Vielä on syytä esittää yksi kysymys: miten hyvin tutkimuksessa kokeiltu metodi vastaa tarkoitustaan? Tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että metodin avulla voidaan nos-

taa esiin kääntäjille tyypilliset piirteet ja havaita heidän välillään eroja. Koska tutkimus perustuu englanninkielisten alkuteosten ja niiden suomennosten vertailuun, voidaan kysyä, onko menetelmä toistettavissa ja voidaanko sitä soveltaa muihin kielipareihin. Nähdäkseni tämä on mahdollista, sillä menetelmä ei edellytä ennalta määrättyjä kielien rakenteisiin perustuvia vertailuyksiköitä, vaan vertailuyksiköt nousevat analyysissä esiin itse aineistosta.

Tutkittavien yksiköiden identifiointi ja rekisteröinti tapahtuu menetelmässäni manuaalisesti, mikä tarkoittaa sitä, että tulokseen saattavat vaikuttaa inhimilliset tekijät ja erehdykset. Metodin etu on kuitenkin siinä, että tapaukset, joissa esimerkiksi valinnan mahdollisuus on kyseenalainen tai tulkinnanvarainen, voidaan jo ennalta rajata pois. Lisäksi syvempi analyysi kohdistuu vain selvästi useimmin toistuviin siirtyimiin. Näin määrällinen runsaus vähentää yksittäisten erehdysten vaikutusta kokonaistuloksiin.

Käännöstieteessä on tehty tyylin osalta erittäin paljon kiinnostavaa tutkimusta monista eri lähtökohdista. Kun erilaisia tutkimuksia on kovin paljon, koin tarpeelliseksi pyrkiä kohti lähestymistapaa, joka antaisi mahdollisuuden kokonaisvaltaiseen näkökulmaan mutta sallisi samalla keskittymisen kussakin tutkittavassa teoksessa ilmeneviin tekstile ominaisiin olennaisiin piirteisiin. Menetelmä on tässä tutkimuksessa vasta kokeiluasteella, ja uskonkin, että sitä on jatkotutkimuksin mahdollista kehittää monipuolisemmaksi. Sitä voi täydentää, ja sen avulla saatua tietoa voi hyödyntää vaikkapa jatkamalla manuaalisesti esiin tuotujen tyylipiirteiden tutkimista korpusmenetelmin. Se, että tutkimukseni pyrkii kytkemään kvantitatiivisen lähestymistavan kvalitatiiviseen lähestymistapaan ja pienimuotoisen manuaalisen aineistonkäsittelyn laaja-aineistoihin korpusmenetelmiin, on samalla puheenvuoro useampien eri menetelmien ja lähestymistapojen yhdistelemisen puolesta.

Hilkka Pekkanen: *The duet between the author and the translator. An analysis of style through shifts in literary translation.* Helsinki: Helsinki University Print 2010. <https://oa.doria.fi/handle/10024/59427>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
sukunimi.saarikivi@kolumbus.fi